

## AKİDENİN KELAMLAŞMASI VE KELAMIN AKİDELEŞMESİ SÜRECİ ÜZERİNE

**Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ**

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

Email: [ilyascelebi@yeniarayislar.com](mailto:ilyascelebi@yeniarayislar.com)

**Abstract:** *The core of Islamic creed is surely ascertained by revelation and what is not revealed through this way can not oblige people. Even revelation is open to be interpreted. Religious text does not stand alone, it does not carry its own meaning on its shoulders, it needs to be situated in a context, and presuppositions are as actively at work in the field of understanding. Considering this, we can trace the roots of how revelation became dîn/religion, religion became diyânah (the way of practising and observing the dîn). It is evident that in this process culture, way of life and personal understanding of people have had undeniable effect. Here in this paper this process and its consequences are dealt with.*

**Keywords:** *Revelation, dîn/religion.*

İslam inancının özünü oluşturan akaid vahiyle belirlenmiş olup bu yolla sabit olmayan hiçbir inanç bütün inananları ilzam edici değildir. Vahiy bile kendi içinde anlamı açık olanlar ve farklı anlamlara gelebilenler diye ayırma tabi tutulabilmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında vahyin din haline gelişi, dinin diyanet halini alışı ve yaşam şekline dönüşü ayrı ayrı süreçleri oluşturmaktadır Bu süreçlerde insanların anlama kapasiteleri ve ihtiyaçları yanında siyasî, kültürel, coğrafi ve sosyal faktörlerin etkisi söz konusudur. Zaten evrensel olduğunu söyleyen bir din için de bu durum kaçınılmazdır. Çünkü bu tarz iddialarla ortaya çıkan bir din avam, orta tabaka ve havas gibi bütün toplum kesimlerinin manevî gıdası olmak durumunda olduğu gibi; farklı ırk, dil ve coğrafyalara mensup insanların da esin kaynağı olmak durumundadır. Bu nedenle bazı vahiylerde muhatapların anlayabileceği ve her mertebeden insanı tatmin edecek şekilde açık ve yalın ifadeler kullanılırken, bazılarında da teşbihler ve yoruma açık anlatımlar söz konusudur. Dolayısıyla dinamik bir yapıya sahip olan ilahi mesajdan herkesin kendi kabiliyet ve anlayışı ölçüsünce faydalanma imkanı bulunmaktadır. Sözelimi el-Enbiya suresinin 32. ayetinde Cenab-ı Hak: “Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan (sefhan mahfûza) gibi yaptık. Onlar ise, gökyüzünün ayetlerinden yüz çevirirler.” buyurmaktadır. Kur’an’ın ilk muhataplarına göre “semanın korunması”, “cin ve şeytanların mele-i alada olup bitenden haberdar olmalarının engellenmesi” demektir. Halbuki günümüzde astronomi ilminin katettiği geliş-

meler ve ulaştığı veriler bu ayeti “Dünyayı saran atmosferin hayata zarar verecek ışık ve gök cisimlerinden korunmuş olması” şeklinde anlamamıza imkan sağlamıştır. Vahyin ilk muhataplarından bugün bizim anladığımız anlamı çıkarmalarını beklememiz haksızlık olacağı gibi, günümüz insanların da astronominin ortaya koyduğu verileri bir tarafa bırakarak eskilerin anlayışını benimsemelerini kabul etmek de doğru değildir.

İslâm’ın ilk döneminde yaşanan olaylar ve yüzyüze gelinen problemler karşısında din bilginleri değerlendirmelerde bulundular, yeni yöntemler geliştirdiler ve farklı tavırlar sergilediler. Bu dönemde üzerinde en çok durulan konuların başında büyük günah (kebire) işleyenlerin durumu gelmekteydi. Ehl-i kebaire, işledikleri günahlardan sonra da müslüman olarak kalıp kalmadıkları, bu fiilleri gerçekleştirirken ne ölçüde hür oldukları, imanın tek başına yeterli olup olmadığı, amellerin iman üzerindeki etkisi, ilâhî adalet ve sıfatlar gibi konularda sorular sorup cevaplar verdiler, bu çerçevede değerlendirmeler yaptılar. Bu değerlendirmeler büyük günah işleyen bir kimsenin müslüman olarak kalamayacağını söyleyen Haricilerden, amellerin esasa ilişkin konulardan olmadığı, dolayısıyla bir kimsenin müslüman olarak tanımlanması için iman sahibi olmasının yeterli olduğu ve büyük günah işleyenler hakkındaki hükmü ahirete erteleme iddiasında bulunan Mürcie’ye kadar farklı ekollerin oluşması sonucunu doğurdu. Bunun sonucunda olabildiğince idealist ve radikal tavır sahiplerinden, dinî aldırmaçılık ve ahlâkî gevşekliliğe kadar değişik tavırlar sergileyen fırkalar ortaya çıktı. Bu tartışmalar başlangıçta Pratik hayattan alınan örnekler üzerinde yapılmıyordu ancak bu usûl problemlere neden olunca değerlendirmeler soyut ve teorik alana kaydırılmaya başlandı. Bütün fiillerin etkin failinin Allah mı yoksa insan mı olduğu, imanın amelden bir cüz olup olmadığı, Allah’ın sıfatlarının zatının aynı mı yoksa gayrı mı olduğu gibi konular tartışılmaya başlandı. Emevîler siyasi merkezi Şam’a taşıyınca başta Süryanîler olmak üzere Hıristiyan ve Yahudi kökenli mühtedilerin katkıları gündeme geldi. Abbasîlerin iktidara gelmesinden sonra siyasi merkez Şam’dan Bağdat’a taşındı. Şam’da Hıristiyan, yahudi ve filozofların etkisi söz konusu iken yeni merkezde İran, Hint ve doğu hermetizmi devreye girdi. Böylece Şam, Bağdat ve Mısır gibi merkezlerde büyük kütüphaneler kuruldu, hoşgörü ve hürriyetin egemen olduğu bir anlayış içinde dinî ve felsefî birçok mezhep ve ekol ortaya çıktı. Bunların bir kısmı sadece coğrafi olarak değil, ruh olarak da merkeze uzaktılar. Her biri Kur’an ve Sünnetle ortaya konan akidelerin felsefesini yaptıklarını söylüyorlardı. İşte bu sürece akidenin kelâmlaşması süreci diyoruz.

Sahabeden başlayarak Gazzaliye gelinceye kadar devam eden ve oldukça uzun bir dönemi kapsayan kelamlaşma sürecine göz attığımız zaman çok hareketli, zaman zaman da kırılmalı bir gelişmenin yaşandığını görebilmekteyiz. Sözgelimi naslara bağlı kalmayı, geleneğin formel çizgisi dışına çıkmamayı ve hâkim anlayışı devam ettirmeyi savunan gelenekçiler yanında; başlangıçta selefi bir çizgi üzere iken içinde bulunduğu şartların etkisi ile bu çizgiden uzaklaşarak yeni yöntemleri benim-

seyenlerin, hatta gelenekte bir benzeri olmayan görüşleri savunanların bulunduğunu görüyoruz. Bunun sonucunda ortaya birbirlerini kıyasıya eleştiren, hatta itham eden onlarca itikadi mezhep çıkmıştır. Örneğin yöntem olarak geleneğe bağlı kalmayı, eskileri taklit etmeyi ve nasların zahirinden ayrılmamayı benimseyen muhafazakârlar, Kur'an ve Sünneti anlamada nazar, istidlal, tevil gibi yeni yöntemleri benimseyenlere cephe alıp onları bid'atçılıkla itham etmişlerdir. Bu tür ithamlara hedef olan kişilerden biri Eb Hanife'dir. Nitekim o, selefn yapmadığı şeyleri yaptığı için kendini bid'atçı olarak itham edenlere karşı řu savunmayı yapmaktadır: Hz. Peygamber'in ashabı kelmla uğraşmadılar cnk onlar, karşılarında savaşan kimse olmadığı için silah taşıma ihtiyaçı duymayan kimseler gibiydiler. Biz ise, bizi öldürmek isteyen ve kanımızı helal gören kimselerle karşı karşıyayız. Bu ortamda kimin hatalı, kimin isabetli olduğunu araştırmamak, aile efradımızı savunmamak gibi bir tutum içinde olamayız. Biz bugün bir savaşla karşı yüz yzeyiz ve silaha muhtacız. Nerede kaldı ki insan, ihtilaflı konularda dilini tutsa bile düşünce olarak birini tercih eder veya hepsine muhalefet eder.<sup>1</sup>

Muhafazakrlar, değişen şartlara göre yeni düşünceler geliştiren Eb Hanife gibi alimlerin karşısına Malik b. Enes'in (. 179/795) agnostisizmi yücelten řu sözleri ile çıktılar: "İstiva meçhul değildir, keyfiyetini anlamak ise mümkün değildir, ona inanmak vacip, hakkında soru sormak ise bid'attır"<sup>2</sup>. Selefiyye'nin düşünce koordinatlarını oluşturan takdis, tasdik, acz-i itiraf, skt, imsak, kef, teslim gibi kavramların tümü düşünceyi dondurmak ve yeni bilgiler üretilmesinin önüne geçmek için konulmuş engellerdi. Bu engeller ilk dönemler kelim ilminin kendini geliştirmesine ve yeni durumlarda yeni metotlar benimsemesine engel olmadı. Ancak zamanla bu tartışmalar akademik özelliklerini yitirip siyasi yapıya brnnce tartışmaların ağırlık merkezi fikri olmaktan çıkıp siyasi yöne kaydı. Artık hakim mezhebi yaşatmak devleti, ümmeti ve vatani yaşatma olarak algılanmaya başlandı. Kelim ilminin, Kur'an'ın içerdiği inanç sistemini savunmak amacıyla Allah'ın sıfatları, kader, ru'yetullah, halku'l-Kur'n, mürtekib-i kebrenin hükmü, hüsün-kubuh, immet, kıyamet almetleri, kabir azabı, keramet, fetret ehlinin durumu, imanda artma, eksilme ve istisnanın olup olamayacağı, aslah olanı yaratmanın ve itaatkri dllendirmenin Allah'a vcip olup olmadığı gibi meseleler üzerinde yaptığı değerlendirmeler ve ileri sürdüğü görüşler başlangıçta birer içtihat olarak mütalaa edilirken zaman içinde akde gibi algılanmaya başlandı. İmamıyye'nin imamet prensibinde olduğu gibi kelm görüşler mentnn bir parçası haline geldi. Her mezhep kendi imamının içtihatlarını kabul zorunlu bir inanç gibi görmeye başladı. Yeni oluşum ve durumlar karşısında yeni değerlendirme ve savunmalar yapılmayarak daha önce-

<sup>1</sup> Beyazzade, *el-Usl'l-mnife li'l-Imm Eb Hanife* (nsr. İlyas Çelebi), İstanbul 1996, s. 31-32.

<sup>2</sup> Beyhk, *el-Esm ve's-sift*, Kahire 1358, s. 408.

kilerle yetinildi. Bütün bunların sonunda da dinamik din anlayışı statik hale dönüştü, teorik, dengesiz, taklitçi ve çağüstü/çağdışı bir dindarlık ortaya çıktı.

Bu durum günümüze kadar devam edip geldi ve günümüzde devam etmektedir. Bu tespitten sonra biz kendimize “bugün ne yapmamız gerekir?” sorusunu sormak durumundayız. Şüphesiz bu soruya durduğumuz yere ve önceliklerimize göre farklı cevaplar verilebilir. Ben, kendi durduğum yere ve önceliklerime göre cevap vermek istiyorum. Bence kelimelerin problemler envanteri çıkarılmalıdır. Bunlar Kur’an ve mütevatir sünnete arz edilmelidir. Oradan kaynaklandıkları tespit edilenler akide olarak kabul edilmeli ve yeni ilm-i kelamın nüvesi sayılmalıdır. Sözünü ettiğimiz kaynaklardan onay alamayan problemler ise, tarihte kabul gördükleri oranda kelam müzesinin bir köşesine konulmalıdır. Ancak bu yeterli değildir. Ortaya konan akidenin yeniden kelamının da yapılması gerekir ve yapılan kelamı akideleştirme gibi bir yanıla düşülmemelidir. Bütün bunlar da günümüzün zihniyet, kültür, bilgi, ihtiyaç ve olguları ışığında, gerçekleştirilmesi gereken bir iştir. Bunun, günümüz dünyasını, onun güzel ve çirkin taraflarını, hakikat ve hurafelerini tanımak gibi zor bir işe talip olmak olduğunun farkındayız. Ne yapalım, büyük iş yapabilmek için kolayca değil zora talip olmak gerekir. Böyle olmasaydı atalarımız “Ucuz etin tiridi olmaz” der miydiler?